

ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ
ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ
ΗΛΙΚΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ
ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΟΜΗΛΙΚΩΝ

Μπαίνοντας στην τάξη..

Ένας οδηγός για νέες/ους
εκπαιδευτικούς μικρών παιδιών

 sykeom@ecd.uoa.gr

ΛΗΔΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ
ΚΑΛΛΙΡΟΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΜΑΡΙΑ ΣΑΜΑΡΑ
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Μπαίνοντας στην τάξη ...

Ένας οδηγός για νέες/ους εκπαιδευτικούς μικρών παιδιών

Περιεχόμενα

Ένας οδηγός για νέες/ους εκπαιδευτικούς μικρών παιδιών

Τι είναι, λοιπόν, ο οδηγός που κρατάς στα χέρια σου;

Αρχίζοντας (η πρόκληση της προσαρμογής ή της «επαναπροσαρμογής»)

Βάζοντας όρια

Ζητώντας βοήθεια

Εμείς και οι άλλοι (οι σχέσεις με τους/τις συναδέλφους)

Ένας οδηγός για νέες/ους εκπαιδευτικούς μικρών παιδιών

Πριν από λίγο καιρό (λίγους μήνες ή και λίγα χρόνια) αποφοίτησες και η χαρά για το πτυχίο έχει κοπάσει. Έρχεται να αντικατασταθεί από τον ενθουσιασμό και την αγωνία για την προσαρμογή στην τάξη ως ο/η «υπεύθυνος/η» παιδαγωγός!

Καταλαβαίνουμε πόσα πολλά πράγματα μπορεί να περνάνε από το μυαλό σου.

Είναι αλήθεια ότι η νέα εμπειρία είναι πολυεπίπεδη. Ο/η εκπαιδευτικός έρχεται σε επαφή, και πρέπει να διαχειριστεί, όλους τους/τις εμπλεκόμενους/ες στη μαθησιακή διαδικασία, δηλαδή τους/ις μαθητές/τριες, ατομικά αλλά και ως ομάδα, τους γονείς τους (με τις πολλές δικές τους αγωνίες), αλλά και τις σχέσεις με τους/τις συναδέλφους, το/τη διευθυντή/τρια και, κυρίως, τα δικά του συναισθήματα που καμία φορά φοβάται ότι θα τον κατακλύσουν. Η αναγνώριση των «εξωτερικών» και των «εσωτερικών» συναισθηματικών προκλήσεων είναι το πρώτο βήμα για την αντιμετώπισή τους!

Τι είναι, λοιπόν, ο οδηγός που κρατάς στα χέρια σου;

Ο οδηγός αυτός έχει στόχο να σε βοηθήσει στο καινούριο σου βήμα, προσεγγίζοντας το συναισθηματικό μέρος της νέας αρχής. Ο οδηγός δεν προσεγγίζει το καθαρά «εκπαιδευτικό» μέρος για το οποίο μοιάζει οι περισσότεροι/ες νέοι/ες παιδαγωγοί να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι/ες. Εστιάζει στη συναισθηματική συνιστώσα της νέας εμπειρίας, της διδασκαλίας, που πολλές φορές μοιάζει πιο απαιτητική.

Η αφορμή για την συγγραφή του οδηγού αυτού είναι ερωτήματα και προβληματισμοί που

θέτουν νέοι/ες εκπαιδευτικοί που είναι στη δική σου θέση¹. Συνεργάτες του ΣΥΚΕΟΜ (του Συμβουλευτικού Κέντρου Ομηλίκων του Τμήματος) που και αυτές είναι νέες παιδαγωγοί συγκέντρωσαν τέτοια ερωτήματα: για την ακρίβεια κατέγραψαν συγκεκριμένα περιστατικά που τις προβλημάτισαν. Εμείς, οι καθηγήτριες της σχολής από την οποία αποφοίτησες και υπεύθυνες του ΣΥΚΕΟΜ σκεφτήκαμε κάπως να ομαδοποιήσουμε αυτά τα ερωτήματα, να προσπαθήσουμε να τα εντάξουμε σε ένα γενικότερο πλαίσιο και να αποπειραθούμε να σκεφτούμε για αυτά. Χρειάζεται να τονιστεί ότι τα περιστατικά που καταγράφονται δεν μπορεί να τα δει κανείς μονόπλευρα. Μπορεί να γίνουν πολλές υποθέσεις, οι οποίες να είναι συμπληρωματικές, και όχι αλληλοαποκλειόμενες.

Ο οδηγός, επομένως, δεν περιλαμβάνει «συνταγές», γιατί τίποτα μέσα σε μία τάξη δεν λειτουργεί έτσι, αλλά ερεθίσματα για σκέψη που μπορούν να οδηγήσουν το/την κάθε νέο/α παιδαγωγό να βρει το δικό του τρόπο να διαχειριστεί την πολυπλοκότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Μάλιστα, ο οδηγός περιλαμβάνει και περιγραφές νέων εκπαιδευτικών για το πώς τελικά κατάφεραν να διαχειριστούν μία κατάσταση που τους/τις προβλημάτιζε.

Σκοπός μας είναι ο οδηγός αυτός να ανανεώνεται διαρκώς, με θέματα/προβληματισμούς που θέτουν οι νέοι/ες εκπαιδευτικοί σαν εσένα. Θα χαρούμε πολύ να λάβουμε τη δική σου συμβολή (περιγραφές καταστάσεων, ερωτήματα, προβληματισμοί) που θα μπορούμε να εντάξουμε στον οδηγό.

Το βασικό σημείο είναι ότι δεν είσαι μόνη/ος! Η αρχή μπορεί να μοιάζει δύσκολη, αλλά σύντομα, ξεπερνώντας τις δυσκολίες, θα μπορέσεις να βρεις τον δικό σου τρόπο να απολαύσεις την εμπειρία της διδασκαλίας στην τάξη μαζί με τους/τις μικρούς/ες μαθητές/τριες σου!

¹ Να σημειώσουμε ότι σε όλα τα παραδείγματα που παρατίθενται τα ονόματα των παιδιών είναι αλλαγμένα ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία

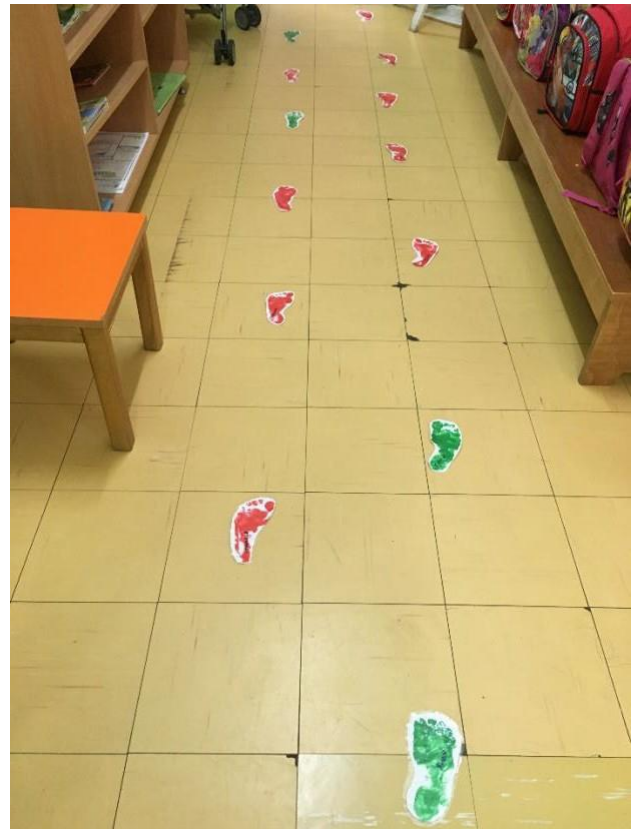
Αρχίζοντας

(η πρόκληση της προσαρμογής ή της «επαναπροσαρμογής»)

Η είσοδος του παιδιού στην προσχολική εκπαίδευση είναι ένα μεγάλο βήμα για ολόκληρη την οικογένεια, καθώς σηματοδοτεί την πρώτη συστηματική προσπάθεια αποχωρισμού του παιδιού από το πλαίσιο της οικογένειας. Η περίοδος προσαρμογής στο σχολείο αφορά ασφαλώς τα παιδιά, αλλά όχι μόνο αυτά: αφορά και τους γονείς τους, όπως επίσης και τους/τις εκπαιδευτικούς που έχουν να διαχειριστούν αυτή την πολύπλοκη διεργασία. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ως περίοδος προσαρμογής (ή «επαναπροσαρμογής») θεωρείται και κάθε επιστροφή στο σχολείο μετά από μακρά απουσία (όπως, ας πούμε, μετά από πολυήμερες διακοπές).

Τα παιδιά, αλλά και οι γονείς τους, αγωνιούν για το «ξένο», το άγνωστο, το νέο που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν στο σχολείο. Είναι μάλλον αναμενόμενο τα παιδιά να δυσκολευτούν στον αποχωρισμό, αλλά κάθε παιδί εκφράζει την αναστάτωσή του με διαφορετικό τρόπο. Θυμόμαστε πάντα ότι τα παιδιά, ειδικά τα πολύ μικρά παιδιά, πολλές φορές δεν εκφράζουν με λόγια τα συναισθήματά τους- πολλές φορές ακόμα και τα ίδια δεν κατανοούν τι τους συμβαίνει. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό ο/η εκπαιδευτικός να έχει «ανοιχτές κεραίες»: να προσπαθεί να αντιληφθεί τα συναισθήματα των μικρών μαθητών/τριών, όποια και αν είναι αυτά, όσο περίπλοκα ή και αντιφατικά είναι. Για παράδειγμα, τα παιδιά μπορεί να αισθάνονται θλίψη, αγωνία, θυμό που οι γονείς τους τα παράτησαν, ενοχή που αυτά τους «άφησαν πίσω», αλλά και αντίθετα χαρά που βρήκαν άλλα παιδιά να παίζουν και περηφάνια που μεγαλώνουν. Και όλα αυτά σε διαφορετικές στιγμές της ίδιας ημέρας ή και συγχρόνως!

Είναι αναμενόμενο ο/η παιδαγωγός πολλές φορές να αισθάνεται ότι «τα χάνει» μέσα σε όλη αυτή την πολυπλοκότητα. Είναι σαφώς πολύ πιο εύκολο να κατανοήσει το συναίσθημα του παιδιού όταν, ας πούμε, αυτό δακρύζει το πρωί όταν αποχωρίζεται τη μαμά ή τον μπαμπά. Όπως, όμως, και εμείς δεν έχουμε ένα συναίσθημα όλη την ημέρα, ή όλη την εβδομάδα, έτσι και τα συναισθήματα των μικρών παιδιών εναλλάσσονται, χωρίς αυτό να τα κάνει λιγότερο αυθεντικά. Δηλαδή, όταν ένα παιδί που είναι θλιμμένο το πρωί, το μεσημέρι δείχνει να απολαμβάνει το παιχνίδι κατασκευών που παίζει, δεν σημαίνει ότι το πρωί δεν ήταν θλιμμένο. Ευτυχώς για το ίδιο, το συναίσθημα θλίψης δεν το κατέκλυσε και του επέτρεψε να χαρεί το παιχνίδι αργότερα. Ο/η εκπαιδευτικός θα προσφέρει μεγάλη υπηρεσία όταν αναγνωρίσει ως αυθεντική τη θλίψη του (δηλ. το

παιδί δεν «κάνει» ότι στεναχωριέται, ούτε θέλει να «χειριστεί» τους γονείς) και αντίστοιχα αναγνωρίζει και την ικανότητά του να αντέξει το συναίσθημα και να μπορεί να προχωρήσει.

Υπάρχουν, βέβαια, και παιδιά που δεν μπορούν να αντέξουν τον αποχωρισμό. Αυτό μπορεί να εκφράζεται με κλάμα (το παιδί, ας πούμε, μπορεί να κλαίει πολύ έντονα ή και λιγότερο έντονα), αλλά το βασικό είναι ότι δείχνει σαν να μην μπορεί να ηρεμήσει. Η διαδικασία του αποχωρισμού είναι μία μακρά διαδικασία που οφείλει να ακολουθεί την ικανότητα του παιδιού (αλλά και του γονέα) να αισθανθεί ασφαλές στο νέο χώρο. Σημαντικό, δε, για αυτά τα παιδιά που δείχνουν ότι δεν αντέχουν τον αποχωρισμό, αλλά και για όλα τα μικρά παιδιά, είναι να υπάρχει ένα «άτομο αναφοράς», ένας/μία συγκεκριμένος/η εκπαιδευτικός που θα αναλάβει να συνοδεύσει το παιδί σε αυτή τη διαδικασία του αποχωρισμού.

Άλλα παιδιά μπορεί να κρύβουν τη αγωνία τους για τον αποχωρισμό κάτω από φαινομενικά άσχετες συμπεριφορές. Πολύ χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των παιδιών που αρνούνται να φάνε οτιδήποτε στο σχολείο-δεν αισθάνονται άνετα να φάνε σε ένα μέρος που τους φαίνεται ξένο.

Άλλο παράδειγμα αναδεικνύεται από την παρακάτω περιγραφή της προσωπικής εμπειρίας μίας απόφοιτης του ΤΕΑΠΗ που αφορά την έντονη δυσκολία ενός παιδιού να μείνει στο χώρο της τάξης και να ενταχθεί σε αυτή:

Μεικτό τμήμα νηπίων/προνηπίων, ιδιωτικό νηπιαγωγείο, 16 παιδιά, μαθητής 4 χρονών

Ο Κίμωνας είναι ένα αγόρι με μειωμένο ενδιαφέρον στις εκπαιδευτικές διαδικασίες και συχνές τάσεις φυγής από την τάξη, για παράδειγμα ανοίγει την πόρτα και προσπαθεί να φύγει να πάει στην αυλή. Σε καμία δραστηριότητα, ούτε και στον κύκλο, αλλά ούτε και σε ομαδικά παιχνίδια δεν συμμετέχει. Η παρότρυνση της νηπιαγωγού να τον φέρει κοντά της με ποικίλους τρόπους, π.χ. να τον κάνει βοηθό ή να του ζητήσει να αφηγηθεί εκείνος κάτι αντ' αυτής δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Ο Κίμωνας επιδιώκει συνεχώς να απομακρύνεται από την ομάδα και να κάνει κάτι δικό του, μακριά από τους άλλους, ακόμα και το φαγητό του προτιμά να το τρώει μόνος, χώρια από την ομάδα.

Πόσο σημαντικό θα είναι για τον Κίμωνα (και τον κάθε Κίμωνα) ο/η παιδαγωγός να αναγνωρίσει την αγωνία του για τον αποχωρισμό από τους γονείς του; Αυτή η αγωνία μοιάζει να τον οδηγεί να μην αντέχει να συμμετέχει στην τάξη... Θα ήταν πολύ ωφέλιμο ο/η παιδαγωγός να τον διαβεβαιώσει ότι οι γονείς του θέλουν πάρα πολύ να έρχεται στο σχολείο και να περνά καλά, ότι θα τον περιμένουν με μεγάλη χαρά το μεσημέρι και ότι κανείς δεν θα τον ξεχάσει!

Η αγωνία για τον αποχωρισμό δεν είναι κάτι που εμφανίζεται μόνο στην πολύ αρχή της σχολικής χρονιάς, τον πρώτο χρόνο φοίτησης σε σχολείο. Πολλά παιδιά δυσκολεύονται να προσαρμοστούν για πολύ καιρό, ή μπορεί το άγχος να εμφανιστεί μετά από ένα χρονικό διάστημα (όταν καταλάβουν ότι το σχολείο είναι μία μόνιμη κατάσταση!) ή πολύ συχνά συμβαίνει να εμφανίζεται μετά από τις διακοπές (τις διακοπές των Χριστουγέννων, για παράδειγμα). Η αγωνία για τον αποχωρισμό συνδέεται με τη δυσκολία της προσαρμογής και με το αίσθημα ανασφάλειας που μπορεί να κυριαρχεί

για μεγάλο διάστημα. Αυτό το αίσθημα της ανασφάλειας -ότι είναι μόνη και ότι πρέπει να τα βγάλει πέρα μόνη της- φαίνεται να ταλαιπωρεί τη μικρή μαθήτριά στην περίπτωση που περιγράφει μία νέα εκπαιδευτικός, απόφοιτη του ΤΕΑΠΗ:

Τμήμα νηπίων, δημόσιο νηπιαγωγείο, 19 παιδιά, μαθήτριά 5 χρονών.

Η Μαίρη κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας και μετά την προτροπή της δασκάλας σηκώνει το χέρι της, αλλά όταν η δασκάλα της δίνει τον λόγο εκείνη δυσκολεύεται να μιλήσει και μοιάζει να ντρέπεται, με αποτέλεσμα κάποιες φορές να μη μοιράζεται τελικά τη σκέψη της. Φαίνεται να έχει μεγάλη αγωνία και άγχος για αυτά που καταφέρει π.χ. αμφιβάλλει ότι η ζωγραφιά της είναι ωραία. Η δασκάλα έχει επίσης προσέξει ότι η Μαίρη δεν ζητά βοήθεια όταν δυσκολεύεται. Όταν π.χ. δεν μπορεί να βάλει τα πράγματά της στην τσάντα της, καθώς δεν της χωράνε, αντί να ζητήσει βοήθεια, προσπαθεί εντατικά και κλαίει σιωπηλά. Εάν η δασκάλα τη ρωτήσει τι έχει εκείνη απαντά ότι είναι καλά.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ένταξη του παιδιού στο σχολείο δημιουργεί αναστάτωση και στους γονείς. Τα συναισθήματα είναι ανάμεικτα: συναισθήματα χαράς και υπερηφάνειας για το παιδί που μεγαλώνει, αλλά και συναισθήματα λύπης, ή ακόμα και πένθους, για το παιδάκι που «φεύγει» και τους «αφήνει». Κάποιες φορές, δε, αυτό εκφράζεται ως ανταγωνισμός προς το σχολείο και τους/τις εκπαιδευτικούς!

Το άγχος των γονέων άλλες φορές έχει ως αποτέλεσμα αυτοί να κάνουν υπερβολικά πολλές ερωτήσεις, σαν να μην μπορούν να σκεφτούν τίποτα, σαν να ζητάνε οι εκπαιδευτικοί να τους διαβεβαιώσουν για τα πιο αυτονόητα πράγματα, πχ. «τι θα γίνει εάν το παιδί θέλει νερό;». Είναι σαν να γίνονται και αυτοί μικροί και να πηγαίνουν και αυτοί για πρώτη φορά σχολείο. Σημαντικό είναι οι εκπαιδευτικοί να τους αντιμετωπίζουν ως ενήλικες και να μην θεωρούν ότι πρέπει να τους υπαγορεύσουν τη συμπεριφορά τους. Άλλοι γονείς μπορεί να έχουν την τάση να ελέγχουν το σχολείο, τους/τις παιδαγωγούς και όλο το πλαίσιο της τάξης, σαν να μην είναι έτοιμοι να αφήσουν το παιδί να αποχωριστεί και να «φύγει προς τα μπροστά». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει μία απόφοιτος της Σχολής:

Τμήμα νηπίων, ιδιωτικό νηπιαγωγείο, 17 παιδιά, μαθήτριά 5 χρονών

Η Αντιγόνη δυσκολεύεται πολύ με το φαγητό και η ώρα του μεσημεριανού είναι για εκείνη πολύ δύσκολη. Δεν θέλει σε καμία περίπτωση να φάει το φαγητό που προσφέρει το σχολείο, οπότε έχει συμφωνηθεί να της δίνει η μαμά της φαγητό από το σπίτι. Όμως, ακόμα και αυτό, βρίσκει δικαιολογίες να μην το φάει (είναι ζεστό, είναι κρύο, δεν έχει αρκετή σάλτσα, έχει πολλή σάλτσα, κοκ). Οι γονείς κάθε ημέρα όταν έρχονται να την πάρουν ελέγχουν σχολαστικά το τάπερ που επιστρέφει η Αντιγόνη από

το σχολείο, ρωτάνε και επιμένουν να μάθουν τι ακριβώς έχει φάει η κόρη τους στο σχολείο και δηλώνουν απογοητευμένοι από τη δασκάλα που δεν «πιέζει» αρκετά την Αντιγόνη να φάει.

στο σχολείο (το ίδιο και η μαμά!), ο αποχωρισμός γινόταν με ηρεμία και η Μαργαρίτα μπορούσε πλέον να εκφράσει και να διαχειριστεί τα συναισθήματά της.

Δεν είναι μόνο, όμως, τα παιδιά και οι γονείς που έρχονται αντιμέτωποι με το «ξένο» στην αρχή της χρονιάς. Αντίστοιχα και ο/η εκπαιδευτικός δεν γνωρίζει τα παιδιά (και τους γονείς τους): και αυτός/ή, λοιπόν, χρειάζεται χρόνο! Χρόνο για να μάθει τους/τις μαθητές/τριες του/της, να γνωρίσει τη λειτουργία της ομάδας της τάξης, τους/τις συναδέλφους που θα συνεργαστεί, τον ίδιο το χώρο της τάξης, χρόνο, εν τέλει, να σκεφτεί αυτή τη νέα αρχή με τις ιδιαιτερότητές της. Όσο έμπειρος/η ή άπειρος/η είναι ένας/μία εκπαιδευτικός, η προσαρμογή σε νέες συνθήκες, σε νέες αρχές, δεν παύει να είναι ένα μεγάλο βήμα που από τη μία μεν τρομάζει, αλλά από την άλλη ελπίζουμε να ξυπνά και τη επιθυμία για δημιουργία.

Βάζοντας όρια

Όλοι ασχολούνται με τα περίφημα «όρια». Παιδαγωγοί, γονείς, διευθυντές/τριες σχολείων, οι «ειδικοί» στις συζητήσεις στην τηλεόραση ή στο ίντερνετ... Είναι κάποια καινούρια μόδα; Ή μήπως η θέσπιση ορίων είναι κάτι που γινόταν πάντα, ίσως κάπως αυτόματα, άλλοτε επιτυχημένα και άλλοτε όχι;

Ίσως ο όρος «όρια» να είναι σχετικά καινούριος, αλλά θεωρητικοί της ανάπτυξης των παιδιών έχουν από πολύ παλιά μιλήσει για την ανάγκη οριοθέτησης. Ο Winnicott, ας πούμε, εδώ και πάνω από 50 χρόνια έχει περιγράψει πώς η σχέση με ένα «αρκετά καλό» (δεν ψάχνουμε κάποιον «τέλειο» -άλλωστε, ούτε μπορεί ποτέ να υπάρξει κάποιος «τέλειος»!) φροντιστή (είτε αυτός είναι γονέας, είτε παιδαγωγός) περιλαμβάνει οπωσδήποτε σταδιακές ματαιώσεις ή αυτό που θα λέγαμε σήμερα (τα ανάλογα με την ηλικία) όρια. Αλλιώς η παντοδυναμία των παιδιών δεν μπορεί να τιθασευτεί, τα παιδιά δεν μπορούν να αντέξουν και να διαχειριστούν τις απαιτήσεις και τις αυξανόμενες δυσκολίες της πραγματικότητας, ούτε να δημιουργήσουν πραγματικές αμφίδρομες σχέσεις, αλλά μόνο σχέσεις εξάρτησης. Τελικά, η οριοθέτηση είναι θέμα ψυχικής ασφάλειας!

Αναφορικά με την οριοθέτηση τίθεται πάντα ένα θέμα διαφοροποίησης: «εγώ είμαι εγώ και εσύ είσαι εσύ» και έχουμε διαφορετικούς ρόλους. Το ερώτημα πολύ συχνά είναι: αντέχουμε το ρόλο του/ης υπεύθυνου/ης εκπαιδευτικού, αυτού/ής που μπορεί να συναισθανθεί, να κατανοήσει, αλλά και να θέσει τα απαραίτητα όρια ώστε να λειτουργήσει η ομάδα και η εκπαιδευτική διαδικασία; Αντέχουμε να είμαστε εμείς οι ενήλικοι σε αυτή τη σχέση (που σημαίνει ότι θα πρέπει να υποδεχτούμε και τη δυσφορία των παιδιών εάν τους εμποδίσουμε να κάνουν κάτι που εκείνη τη στιγμή τους ευχαριστεί, πχ. «θα πρέπει να σταματήσεις να πιτσιλάς το νερό γύρω-γύρω»), ή μήπως αισθανόμαστε αδύναμοι/ες ή ανίκανοι/ες να θεσπίσουμε τα απαραίτητα όρια και ίσως ταυτιζόμαστε υπερβολικά με τα παιδιά και εγκαταλείπουμε το ρόλο μας; Είναι σημαντικό να διερευνήσουμε τι πραγματικά αισθανόμαστε για τα όρια (σε συνειδητό και, ίσως, σε όχι τόσο συνειδητό επίπεδο). Θεωρούμε ότι «θα στεναχωρηθούν πολύ τα παιδιά», λέμε από μέσα μας «έλα, μωρέ, παιδιά είναι»

και τα δικαιολογούμε λέγοντας «και εγώ τέτοια έκανα» ή φοβόμαστε ότι «δεν θα μας ακούσουν»; Τα παιδιά, ακόμα και τα πολύ μικρά, αντιλαμβάνονται τη δική μας αγωνία για την οριοθέτηση και μερικές φορές είναι σαν να «μπαίνουν σε κόντρα» μαζί μας, για να δουν ποιος θα επικρατήσει (ή για να δουν εάν τελικά κάποιος/α μπορεί να τους αντέξει και να τους «κρατήσει»). Το παρακάτω παράδειγμα ίσως εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία.

Τμήμα προνηπίων, ιδιωτικό νηπιαγωγείο, 12 παιδιά, μαθητής 4 χρονών

Ο Γιώργος είναι ένα έξυπνος και ικανός μαθητής, αλλά με μειωμένη συγκέντρωση σε κάθε είδους δραστηριότητα είτε σχεδιασμένη αποκλειστικά για εκείνον είτε όχι. Δεν ακούει σχεδόν ποτέ σε κανόνες της τάξης και κάνει ό,τι επιθυμεί εκείνος παρασύροντας πολλές φορές στο παιχνίδι του και τους συμμαθητές του. Η νηπιαγωγός αναγκάζεται πολλές φορές να διακόπτει τη δραστηριότητα, ώστε να προσπαθήσει να εντάξει τον Γιώργο σε αυτή ή άλλες φορές τον αφήνει να παίζει μόνος, αλλά και αυτό δεν είναι λειτουργικό, καθώς προσκαλεί τους συμμαθητές του στο παιχνίδι του ή τρέχει εντός τάξης ή βγάζει πολλά παιχνίδια αποσυντονίζοντας την ομάδα.

Τα όρια σε μία τάξη χρειάζεται να είναι συγκεκριμένα και σαφή για όλα τα παιδιά και τους ενήλικες που συμμετέχουν σε αυτή. Η τήρησή τους, δε, να γίνεται με συνέπεια από όλους/ες (των ενηλίκων συμπεριλαμβανομένων). Εάν το σκεφτεί κανείς τα όρια σε μία τάξη δεν είναι πολλά. Συνήθως, δε, οι κανόνες της τάξης μπορούν να συνοψιστούν σε πολύ λίγες προτάσεις (πχ. «δεν χτυπάμε», «δεν κοροϊδεύουμε», «μιλάμε με χαμηλές φωνές» «την ώρα του κύκλου καθόμαστε στον πωπό μας»). Σε μία τάξη υπάρχουν, δηλαδή, πράγματα που επιτρέπονται, πράγματα για τα οποία βρίσκουμε εναλλακτικές λύσεις (στο παραπάνω παράδειγμα με το νερό μπορούμε να πούμε «δεν γίνεται να πιτσιλάς με το νερό γύρω-γύρω, αλλά μπορείς να γεμίσεις με νερό τα ποτηράκια στο νιπτήρα») και πράγματα που απαγορεύονται («δεν επιτρέπεται να χτυπάς τη συμμαθήτριά σου»). Είναι σημαντικό αυτά να έχουν συζητηθεί από την αρχή της χρονιάς!

Σχετικά, δε, με τα πράγματα που απαγορεύονται είναι απαραίτητο να είναι γνωστός, σαφής και συγκεκριμένος ο λόγος που κάτι δεν επιτρέπεται πχ. «δεν επιτρέπεται να χτυπάς τη συμμαθήτριά σου γιατί πονάει». Σημαντικό εδώ είναι να εξηγήσουμε ποια είναι η συμπεριφορά που είναι επιθυμητή/επιτρεπτή. Για παράδειγμα, στην περίπτωση που ένα παιδί χτυπάει τη συμμαθήτριά του/της κάτι που πιθανά σημαίνει ότι έχει θυμώσει, χρειάζεται να τον/την προτρέψουμε «να λέει με λόγια ότι θύμωσε». Θυμηθείτε ότι τα μικρά παιδιά δεν κατανοούν κάτι όταν παρουσιάζεται βασισμένο σε αφηρημένες ιδέες και αξίες (πχ. δεν κατανοούν τι εννοούμε εάν τους πούμε «δεν κοροϊδεύουμε γιατί η φιλία είναι

σημαντική στη ζωή»), αλλά χρειάζεται να μιλήσουμε για κάτι πιο απτό και σχετικό με την καθημερινή πραγματικότητα των παιδιών (πχ. «δεν κοροϊδεύουμε γιατί τα άλλα παιδιά στεναχωριούνται»). Αυτή η οριοθέτηση και η αντίστοιχη επεξήγηση είναι σημαντική γιατί στόχος μας είναι τα παιδιά να τη γενικεύσουν και παράλληλα να εξασκήσουν την ικανότητα ενσυναίσθησης, που θα τους επιτρέψει να δημιουργήσουν καλές σχέσεις με τους/τις συνομήλικους/ες τους. Αυτό μοιάζει να είναι το ζητούμενο στο παρακάτω παράδειγμα:

Τμήμα νηπίων, δημόσιο νηπιαγωγείο, 22 παιδιά, μαθητής 5 χρονών

Ο Πέτρος είναι πολύ έντονος γενικά στη συμπεριφορά του και ειδικά στη σχέση του με τους συμμαθητές του. Ο τρόπος που τους πλησιάζει για παιχνίδι είναι μάλλον επιθετικός, με έντονες χειρονομίες διεκδικήσεις να παίζει μαζί τους με τον τρόπο που θέλει αυτός, ή το παιχνίδι που θέλει αυτός, με αποτέλεσμα τα υπόλοιπα παιδιά να παραπονιούνται και να μην τον παίζουν στα διαλείμματα. Ο Πέτρος φαίνεται να μην κατανοεί γιατί τον αποφεύγουν, αλλά δυσανασχετεί και παραπονιέται συχνά στο δάσκαλό του ότι δεν τον κάνουν παρέα.

Από την άλλη, είναι σημαντικό να έχουμε πάντα στο μυαλό μας ότι τα όρια τίθενται συγκεκριμένα στη συμπεριφορά -σε καμία περίπτωση δεν τίθενται όρια στα συναισθήματα. Αναγνωρίζουμε τα συναισθήματα όσο δύσκολα, «αρνητικά» ή βίαια και αν είναι (πχ. «καταλαβαίνω ότι θυμώνεις», «αντιλαμβάνομαι ότι ζηλεύεις») και μιλάμε για αυτά ως ένα μέρος της πραγματικότητας και των σχέσεων με τους άλλους. Αυτό που δεν επιτρέπεται είναι η συμπεριφορά που παραβιάζει τα συμφωνημένα όρια της τάξης και των σχέσεων μέσα σε αυτή: οφείλουμε να βοηθήσουμε τα παιδιά να εκφράσουν τα όποια συναισθήματά τους με τρόπο που δεν τα παραβιάζει.

Τι γίνεται όμως όταν ένα παιδί τελικά παραβιάζει τα όρια; Η συζήτηση στην επιστημονική κοινότητα για τις συνέπειες που έχει (ή θα πρέπει να έχει) ένα παιδί εάν παραβιάσει τα συμφωνημένα όρια είναι εκτεταμένη. Υποστηρίζεται ασφαλώς ότι η συνέπεια πρέπει να έχει άμεση σύνδεση με την πράξη, να είναι η φυσική της συνέπεια. Η αλήθεια είναι ότι αυτό δεν είναι πάντα εφικτό. Για παράδειγμα η φυσική συνέπεια που θα έχει ένα παιδί εάν πετάξει και σπάσει ένα παιχνίδι, είναι μετά να μην μπορεί να παίζει με το παιχνίδι γιατί θα είναι χαλασμένο. Αλλά στο πλαίσιο της τάξη ο/η παιδαγωγός θα πρέπει να διασφαλίσει την ακεραιότητα του παιχνιδιού για χάρη και των άλλων παιδιών. Οπότε ο/η παιδαγωγός οφείλει να προειδοποιήσει το παιδί ότι εάν συνεχίσει να πετάει το παιχνίδι, θα χρειαστεί να του το πάρει για να το κρατήσει ασφαλές. Είναι σημαντικό, δε, εάν το παιδί συνεχίσει να το πετάει, ο/η εκπαιδευτικός πραγματικά να το απομακρύνει.

Γενικά, οι βασικές αρχές που διέπουν τις «συνέπειες» είναι:

- Να είναι όσο το δυνατόν πιο άμεσες. Ειδικά τα μικρά παιδιά δεν κατανοούν τη σύνδεση με κάτι που γίνεται πολύ αργότερα
- Να υπάρχει προειδοποίηση, το παιδί να γνωρίζει τι αντίκτυπο θα έχει μία πράξη του και τον λόγο που θα έχει αυτό τον αντίκτυπο

- Να είναι ρεαλιστικές και αντίστοιχες των πράξεων. Δεν λέμε ποτέ κάτι ως απειλή ή κάτι που ξέρουμε ότι δεν θα μπορέσουμε να τηρήσουμε
- Φυσικά, δεν υπάρχει ποτέ οποιοδήποτε είδος σωματικής τιμωρίας. Επίσης, στις μικρές ηλικίες, η απομάκρυνση ενός παιδιού από έναν χώρο ή από την ομάδα, εάν βρίσκεται σε μεγάλη ένταση, γίνεται μόνο εάν συνοδεύεται από ένα/μία ενήλικα ο/η οποίος/α θα βοηθήσει το παιδί να ανασυνταχθεί.

Όπως είναι φανερό, η οριοθέτηση δεν είναι απλή ούτε εύκολη διαδικασία. Απαιτεί ικανότητα παρατήρησης και αυτό-παρατήρησης, ψυχική αντοχή και σκέψη από την πλευρά των παιδαγωγών και πάλι θα υπάρχουν φορές που θα μοιάζει ότι τίποτε δεν αλλάζει. Μερικές φορές ένας/μία εκπαιδευτικός μπορεί να αισθάνεται ότι δεν ξέρει πώς να προχωρήσει, αισθάνεται ότι βρίσκεται σε αδιέξοδο, ότι έχει εξαντλήσει τις εναλλακτικές που υπάρχουν. Σε αυτό το σημείο (πού σχεδόν όλοι οι εκπαιδευτικοί έχουν κατά καιρούς βρεθεί) είναι σημαντικό ο/η παιδαγωγός να ζητήσει βοήθεια από συναδέλφους που εμπιστεύεται (δες και την «ομάδα υποστήριξης νέων εκπαιδευτικών» που τρέχει στο Συμβουλευτικό Κέντρο και αποτελείται και συντονίζεται από νέους/ες εκπαιδευτικούς) ή από ειδικούς που μπορεί να του/της προσφέρουν μία άλλη οπτική. Στο παρακάτω παράδειγμα, όταν η εκπαιδευτικός συζήτησε τη δυσκολία που υπήρχε με την εκπαιδευτικό της παράλληλης στήριξης βρέθηκε τελικά μία λύση ικανοποιητική για όλους:

Μεικτό τμήμα νηπίων/προνηπίων, δημόσιο νηπιαγωγείο, 22 παιδιά, μαθητής 6 χρονών, με διάγνωση αυτισμού και παράλληλη στήριξη

Ο Λευτέρης είναι ένα παιδί με αυτισμό 6 χρονών που επαναφοιτεί στο νηπιαγωγείο. Δεν έχει αναπτυγμένο λόγο, χρησιμοποιεί μόνο μερικές λέξεις και πολύ πρόσφατα έγινε ανεξάρτητος στην αυτοεξυπηρέτηση στην τουαλέτα. Του αρέσει πολύ η μουσική και τα αυτοκίνητα, του αρέσουν οι αγκαλιές και διατηρεί βλεμματική επαφή. Η νηπιαγωγός έχει ένα cd με πολλά τραγούδια εκ των οποίων κάποια, πολύ συγκεκριμένα, αρέσουν στο Λευτέρη και ζητά να τα ακούει συνεχώς. Όταν βάζουν τα υπόλοιπα τραγούδια, ο Λευτέρης βάζει τα χέρια στα αυτιά, φωνάζει και προσπαθεί να σταματήσει το cd player και να βάλει τα τραγούδια που του αρέσουν. Η νηπιαγωγός μέσα στην ημέρα τού δίνει τη δυνατότητα να βάλει τραγούδια που του αρέσουν. Ωστόσο τα τραγούδια που παίζουν επαναλαμβάνονται και η νηπιαγωγός δυσκολεύεται να βάλει τη μουσική που εκείνη επιθυμεί όποτε το χρειάζεται. Συζητώντας το πρόβλημα με τη δασκάλα της παράλληλης στήριξης βρέθηκε η λύση να αντιγράψουν σε ένα cd τα αγαπημένα τραγούδια του Λευτέρη και να φέρουν ένα ακόμα cd player που θα ρυθμίζει τη λειτουργία του η ειδική παιδαγωγός. Ο Λευτέρης έτσι μπορούσε να ακούει πιο συχνά (αν και σε χαμηλή ένταση!) τα αγαπημένα του τραγούδια και σιγά-σιγά άρχισε να δέχεται πιο εύκολα να ακούει τη μουσική που ακούει και η υπόλοιπη τάξη.

Εν τέλει, τα όρια είναι σημαντικό κομμάτι της ανάπτυξης, και συνδέονται με την ικανότητα

διαφοροποίησης, αντίληψης του εαυτού και την ψυχική ασφάλεια. Στόχος των παιδαγωγών είναι η εσωτερίκευση των ορίων ως κάτι χρήσιμο και λειτουργικό και όχι αυταρχικό, ή άκαμπτο. Μέσα στην τάξη είναι απαραίτητο να αναγνωρίζουμε ότι χρειάζεται, ασφαλώς, να βάζουμε όρια στα παιδιά, αλλά από την άλλη είναι απαραίτητο να αντέχουμε και να σεβόμαστε τα όρια που θέτει το ίδιο το παιδί μέσα στο πλαίσιο ελευθερίας που η ηλικία του του επιτρέπει.

Ζητώντας βοήθεια

Υπάρχουν κάποια παιδιά που μας δυσκολεύουν πολύ. Όσο και να προσπαθούμε αισθανόμαστε ότι δεν καταφέρνουμε κάτι μαζί τους, ότι κάνουμε «τρύπες στο νερό». Ή από την άλλη υπάρχουν παιδιά που μας ανησυχούν. Ίσως ξέρουμε ακριβώς γιατί συμβαίνει αυτό, ή μπορεί να έχουμε ένα αδιόρατο συναίσθημα ότι «κάτι δεν πάει καλά».

Όσο και αν φαίνεται περίεργο, η πιο μεγάλη δυσκολία είναι να εντοπίσουμε τι ακριβώς μας φέρνει σε αυτή τη δύσκολη θέση. Συνήθως έχουμε την τάση να αποδιώχνουμε αυτές τις σκέψεις: είτε γιατί δεν θέλουμε να παραδεχτούμε ότι αισθανόμαστε αδύναμοι/ες, είτε γιατί φοβόμαστε τι θα πουν οι συνάδελφοί μας, είτε γιατί δεν έχουμε «χειροπιαστές αποδείξεις» ότι κάτι συμβαίνει, είτε γιατί ανησυχούμε ότι θα μπει μία «ταμπέλα» σε ένα παιδί και αυτό μπορεί να το «στιγματίσει»... Πολλές φορές ρίχνουμε ευθύνες σε άλλους (οι γονείς, και ειδικά οι μαμάδες, είναι οι πιο συχνοί αποδέκτες αυτών των προβολών: «δεν κάνουν εκείνο, δεν κάνουν το άλλο και γι' αυτό το παιδί αντιδρά έτσι»), ακριβώς επειδή είναι πολύ δύσκολο να αναλογισθούμε τις δικές μας αντιδράσεις, τις δικές μας ελλείψεις και δυσκολίες σχετικά με αυτά τα παιδιά.

Όμως, μεγάλο μέρος της δουλειάς του/της εκπαιδευτικού είναι ο έγκαιρος εντοπισμός «πραγμάτων που δεν πάνε καλά». Οι παιδαγωγοί με τη μεγάλη εμπειρία τους (ακόμα και οι πιο νέοι/νέες εκπαιδευτικοί βλέπουν πολλά παιδιά της ίδιας ηλικίας) μπορούν να είναι οι πρώτοι/ες που θα σκεφθούν, θα αναρωτηθούν και (εάν κρίνουν σκόπιμο) θα αναζητήσουν περαιτέρω βοήθεια από ειδικούς στο πλαίσιο πρώιμης παρέμβασης, που ξέρουμε ότι είναι ιδιαίτερα επωφελής στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων. Η παρακάτω περιγραφή αφορά ένα παιδί που δυσκόλευε πολύ την παιδαγωγό μέσα στην τάξη με τις ξαφνικές εκρήξεις του:

Τμήμα προνηπίων, δημόσιο νηπιαγωγείο, 17 παιδιά, μαθητής 4 χρονών

Ο Λεωνίδας είναι ένα έντονο παιδί. Έχει αναπτυγμένες μαθηματικές και γλωσσικές ικανότητες και μοιάζει πολύ «δουλεμένος» σε αυτό το κομμάτι. Στο συναισθηματικό, όμως, τομέα, δυσκολεύεται πολύ. Όταν η νηπιαγωγός βάλει ένα όριο και του πει «όχι» σε κάτι που θέλει ή εάν γίνει κάτι που δεν του αρέσει ή ακόμα και αν αλλάξει η ρουτίνα που έχει στο μυαλό του, ουρλιάζει, κλαίει πολύ δυνατά και

είναι απαρηγόρητος. Σε κάτι τέτοιες στιγμές έχει συμβεί να χτυπήσει τη νηπιαγωγό ή/και τον εαυτό του. Ο Λεωνίδας μες την ημέρα παίζει με άλλα παιδιά, αλλά σε δευτερόλεπτα μπορεί να δαγκώσει, χτυπήσει, ή γρατσουνίσει κάποιον παιδί απρόβλεπτα ή για μια μικρή παρεξήγηση. Όταν, όμως, ο Λεωνίδας είναι ήρεμος μπορεί να γίνει πολύ γλυκός και συνεργάσιμος.

Τα περισσότερα παιδιά για τα οποία οι παιδαγωγοί ζητούν βοήθεια είναι παιδιά που διαταράσσουν την λειτουργία της τάξης, όπως ο Λεωνίδας παραπάνω. Όμως, την προσοχή του/της εκπαιδευτικού αξίζει να έχουν και παιδιά που δεν διαταράσσουν, αλλά φαίνεται τα ίδια να μην περνάνε καλά, να στεναχωριούνται ή να δυσκολεύονται στην τάξη. Ένα τέτοιο παράδειγμα μοιάζει να είναι αυτό που περιγράφεται παρακάτω:

Μεικτό τμήμα προνηπίων/προ-προνηπίων, ιδιωτικό νηπιαγωγείο, 11 παιδιά, μαθητής 4 χρονών

Ο Βασίλης είναι ένα αγόρι κοινωνικό και φιλικό, καθώς και πρόθυμο να συμμετέχει στις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Παρ' όλα αυτά φαίνεται ότι δυσκολεύεται να κατανοήσει τις οδηγίες της κάθε δραστηριότητας. Η νηπιαγωγός στοχευμένα και επανειλημμένα εξηγεί την οδηγία σε εκείνον, αλλά ο Βασίλης εξακολουθεί να μην κατανοεί τι πρέπει να κάνει. Όταν η νηπιαγωγός επιμένει μαζί του, εκείνος νιώθει πίεση και κλαίει. Η νηπιαγωγός τον ρωτά γιατί κλαίει και εκείνος δεν απαντά. Εκείνη τον καθησυχάζει λέγοντάς του πως δεν πειράζει εάν δεν κατανοεί κάτι, γι' αυτό είναι δίπλα του για να του εξηγεί και να τον βοηθά να κάνουν μαζί όσα χρειάζονται. Ο Βασίλης μετά ηρεμεί και ανακτά τη χαρά του δουλεύοντας μαζί της με περισσότερη ηρεμία

Κάτι πολύ σημαντικό που (δυστυχώς) υπάρχουν φορές που δεν τηρείται: οι παιδαγωγοί σε καμία περίπτωση δεν κάνουν διαγνώσεις, ούτε κάνουν υποθέσεις για διαγνώσεις. Δεν είναι αυτή η αρμοδιότητά τους, ούτε η επιστήμη τους. Παρατηρούν λεπτομερώς και καταγράφουν συμπεριφορές που τους/τις ανησυχούν ή τους/τις δυσκολεύουν, σκέφτονται πώς οι ίδιοι/ες μπορούν να χειριστούν καλύτερα μέσα στην τάξη τα παιδιά που τους/τις προβληματίζουν (αποδεχόμενοι/ες τα συναισθήματά τους προς αυτά τα παιδιά, που μπορεί να κυμαίνονται από τη θλίψη και τη συμπόνια μέχρι το θυμό και την αγανάκτηση) και αναζητούν βοήθεια για να στηριχθούν οι ίδιοι/ες και να κατευθύνουν τις περαιτέρω κινήσεις τους. Η βοήθεια αυτή μπορεί να προέρχεται από άλλους συναδέλφους που εμπιστεύονται, από τη διεύθυνση του σχολείου, το/τη σχολική ψυχολόγο, το/τη συντονιστή/τρια εκπαιδευτικού έργου, το/τη σύμβουλο σχολικής ζωής... Επίσης, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να αναζητήσει στήριξη από ομάδες εκπαιδευτικών (όπως προτείναμε και παραπάνω μπορείς να απευθυνθείς στο ΣΥΚΕΟΜ για πληροφορίες για την «ομάδα υποστήριξης νέων εκπαιδευτικών» που τρέχει στο Συμβουλευτικό Κέντρο και αποτελείται και συντονίζεται από νέους/ες εκπαιδευτικούς) ή μπορεί να αναζητήσει βοήθεια από τηλεφωνικές γραμμές που ειδικεύονται σε θέματα παιδιών, γονέων και εκπαιδευτικών (πχ. η τηλεφωνική γραμμή «Μαζί για το Παιδί»).

Σε καμία περίπτωση η εκδήλωση ανησυχίας δεν κάνει ένα/μία παιδαγωγό κακό/ή

εκπαιδευτικό: για την ακρίβεια συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Καλός/ή εκπαιδευτικός είναι αυτός/ή που έχει τα μάτια του/της, τη σκέψη του/της και το συναίσθημά του/της ανοικτά «προς τα έξω και προς τα μέσα» και μπορεί να εντοπίσει δυσκολίες τόσο δικές του/της όσο και των μαθητών/τριών του/της. Και ασφαλώς δεν βγάζει αποφάσεις και «φιρμάνια» για το τι «δεν πάει καλά» με ένα παιδί. Για άλλη μια φορά αξίζει να τονιστεί: ο/η εκπαιδευτικός παρατηρεί, καταγράφει τι τον/την προβληματίζει, και συζητά. Αυτός θα είναι και ο τρόπος που θα πληροφορήσει τους γονείς: θα μιλήσει για συγκεκριμένα ζητήματα που τον/την προβληματίζουν, θα αναφέρει συγκεκριμένα περιστατικά και θα παροτρύνει για περαιτέρω διερεύνηση από την πλευρά των γονέων (χωρίς να αναφερθεί, ούτε να υπονοηθεί, κάποια διάγνωση ή παθολογία).

Εμείς και οι άλλοι

(οι σχέσεις με τους/τις συναδέλφους)

Πιο πάνω αναφερθήκαμε στη βοήθεια που μπορεί να έχει κάποιος/α νέος/α εκπαιδευτικός από τους/τις συναδέλφους του. Όσες, όμως, φορές έγινε αναφορά σε συναδέλφους ως πηγή βοήθειας, πάντα υπήρχε η επωδός «που ο/η παιδαγωγός εμπιστεύεται». Με άλλα λόγια, μας είναι σαφές ότι κάποιου/ες (οι περισσότεροι/ες, ελπίζουμε) συναδέλφοι, ίσως οι πιο έμπειροι/ες (αλλά όχι μόνο), μπορούν να αποτελούν ουσιαστική πηγή στήριξης και βοήθειας μέσα στο πλαίσιο του νηπιαγωγείου.

Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα ευτυχές γεγονός όταν συμβαίνει.

Είναι σημαντικό ο/η νέος/α παιδαγωγός να είναι ανοιχτός/η προς αυτή την βοήθεια, να ενταχθεί στο σχολείο με την διάθεση να μάθει από τους/τις άλλους/ες επαγγελματίες προσπαθώντας να ρυθμίσει το άγχος και την ανταγωνιστική διάθεση που συχνά αναπτύσσεται ανάμεσα σε «ομηλικούς». Αυτό δεν σημαίνει ότι θα αγνοεί τα δυναμικά που αναπτύσσονται ανάμεσα στους/στις συναδέλφους: αντίθετα, σημαίνει ότι θα προσπαθήσει να είναι ενήμερος αυτών των δυναμικών και να αναρωτιέται για τη δική του/της θέση/στάση (και πιθανή συμβολή) σε αυτά. Μήπως είναι πολύ «μαζεμένος/η» και ντροπαλός/ή σαν να έχει σοβαρές αμφιβολίες για το ρόλο του/της; μήπως μοιάζει να βρίσκεται μόνιμα σε αμυντική θέση, σαν να μην εμπιστεύεται κανένα; ή μήπως, αντίθετα, είναι «επιθετικός/ή» ή απόλυτος/η στη στάση του σαν να μην αφήνει περιθώριο για συζήτηση; Η πολυπλοκότητα των σχέσεων με τους/τις συναδέλφους και η αναρότηση σχετικά με αυτές αντικατοπτρίζεται στην παρακάτω περιγραφή:

Μεικτό τμήμα νηπίων/προνηπίων (κόκκινη τάξη), δημόσιο νηπιαγωγείο, 25 παιδιά, συνάδελφος νηπιαγωγός ως παράλληλη στήριξη στο τμήμα. Στο νηπιαγωγείο υπάρχει και ένα άλλο τμήμα νηπίων/προνηπίων (μπλε τάξη)

Οι νηπιαγωγοί της κόκκινης τάξης (η δασκάλα της τάξης και η νηπιαγωγός της παράλληλης στήριξης) μιλούν με τη νηπιαγωγό της μπλε τάξης. Η εκπαιδευτικός του άλλου τμήματος αναφέρει πως κάνει δυο φορές την ημέρα προσευχή, τόσο το πρωί όσο και πριν το δεκατιανό. Η φιλοσοφία, όμως, των παιδαγωγών της κόκκινης τάξης ως προς τη θρησκευτική προσέγγιση στην τάξη απέχει από εκείνη της άλλης νηπιαγωγού. Στο συγκεκριμένο σχολείο υπάρχουν αρκετά παιδιά άλλων θρησκευτικών αντιλήψεων. Οι νηπιαγωγοί της κόκκινης τάξης προβληματίζονται για το εάν πρέπει να συζητήσουν με τη συνάδελφο γύρω από τη προσευχή. Προβληματίζονται σχετικά με το τι επιρροή μπορεί να έχει η καθημερινή προσευχή δύο φορές την ημέρα σε κάποιο παιδί άλλης θρησκείας. Φοβούνται πως συζήτηση μπορεί να εκληφθεί ως κριτική ή παρατήρηση και να δημιουργηθεί παρεξήγηση και απομάκρυνση.

Ο χειρισμός της παραπάνω συνθήκης εξαρτάται από διάφορες παραμέτρους. Μερικές από αυτές μπορεί να είναι: η συνάδελφος της μπλε τάξης είναι παλιά ή νέα συνάδελφος; Επιθυμεί και επιδιώκει τη συνεργασία και την κοινή πορεία των δύο τάξεων; ποιο είναι γενικά η φιλοσοφία στο συγκεκριμένο σχολείο σχετικά με την ένταξη των παιδιών άλλης θρησκείας; Η απάντηση σε όλα αυτά θα επηρεάσει τη συζήτηση που θα γίνει ανάμεσα στις συναδέλφους (εφόσον μπορεί να γίνει), αλλά και το γενικότερο κλίμα ανάμεσα σε αυτές. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, ο σεβασμός στους/στις συνεργάτες/τιδες είναι το βασικό κλειδί για επιτυχημένη συνύπαρξη.

Μία ερώτηση μοιάζει προφανής εδώ: είναι ο ρόλος του/της νέου/ας εκπαιδευτικού να προσπαθήσει για τις σχέσεις με τους/τις συναδέλφους, να αναρωτιέται για την πολυπλοκότητα αυτών

και να αναστοχάζεται για τη προσωπική του/της στάση και τη συμπεριφορά του/της; Η απάντηση είναι σαφής: δεν είναι ο ρόλος μόνο των νέων παιδαγωγών. Για την ακρίβεια θα περίμενε κανείς αυτό να είναι το κύριο μέλημα των παλαιότερων συναδέλφων. Κάποιες φορές συμβαίνει, ωστόσο, οι παλαιότεροι/ες συνάδελφοι να αισθάνονται «απειλημένοι/ες» από την έλευση των νεότερων που φοβούνται ότι έρχονται να «ταράξουν» την κατεστημένη κατάσταση ή να αμφισβητήσουν ό,τι οι ίδιοι/ες πρεσβεύουν. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι ότι τους/τις αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό, υποτίμηση ή ακόμα και με κάποια εχθρότητα.

Ελπίζουμε όμως οι νέοι/ες εκπαιδευτικοί να καταφέρνουν να αισθάνονται ψυχικά πιο ασφαλείς, να σκέφτονται πιο δημιουργικά και να παρατηρούν τον εαυτό τους και τους άλλους περισσότερο και με πιο ανοιχτό πνεύμα. Η προσωπική αναζήτηση σχετικά με το ρόλο του/της παιδαγωγού (που περιλαμβάνει και τις σχέσεις με τους/τις συναδέλφους) δεν γίνεται για χάρη των άλλων συναδέλφων. Γίνεται για χάρη της προσωπικής ανάπτυξης σε επαγγελματικό και συναισθηματικό επίπεδο.

Μιλώντας για τα δύσκολα (πόλεμος, φυσικές καταστροφές)

Το τελευταίο διάστημα έχουμε ζήσει πολύ δύσκολες καταστάσεις (άλλωστε τότε είχε διανύσει η ανθρωπότητα ήρεμες περιόδους;). Πόλεμοι έχουν ξεσπάσει στη γειτονιά μας (Ουκρανία, Ισραήλ/Παλαιστίνη), έντονα φυσικά φαινόμενα (πυρκαγιές, πλημμύρες) έχουν γίνει αιτία καταστροφής σε δάση, πόλεις και χωριά. Είναι πολύ δύσκολο εμείς ως ενήλικες να τα διαχειριστούμε όλα αυτά. Πόσο μάλλον τα μικρά παιδιά... Και εδώ προκύπτει το ερώτημα που πολλές φορές ρωτούν γονείς και εκπαιδευτικοί: Μιλάμε στα παιδιά για αυτά τα δύσκολα πράγματα;

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα (πρέπει να) είναι απλή: «Φυσικά και μιλάμε». Τα παιδιά έχουν δικαίωμα να μάθουν τι συμβαίνει στον κόσμο δίπλα τους από εμάς (τους έμπιστους ενήλικες), όχι γιατί θα πρέπει από νωρίς να βιώσουν τη σκληρότητα της ζωής, αλλά γιατί αυτή τη σκληρότητα έτσι και αλλιώς την αντιλαμβάνονται (κάποια κουβέντα θα ακούσουν, κάτι θα δουν στην τηλεόραση, κάποιος θα αναφέρει κάτι). Αν εμείς δεν μιλήσουμε στα παιδιά για τα δύσκολα, θα τρομοκρατηθούν ακόμα περισσότερο (η φαντασία είναι πάντα πιο τρομακτική) -και το πιο σημαντικό: θα θεωρήσουν ότι εμείς δεν είμαστε αρκετά ικανοί ώστε να μας εμπιστευτούν, να μας μιλήσουν για τα δύσκολα γενικά και τα δικά τους δύσκολα ειδικά. Αν δεν μιλάμε στα παιδιά το μήνυμα που περνάει είναι: «υπάρχουν πράγματα για τα οποία δεν μιλάμε». Ωστόσο, το μήνυμα που θέλουμε να περάσουμε στα μικρά παιδιά είναι ακριβώς το αντίθετο: «Μιλάμε για τα πάντα».

Άλλο είναι το δύσκολο ερώτημα: «Πώς μιλάμε;» Ο τρόπος οφείλει να είναι αναπτυξιακά κατάλληλος και οι λεπτομέρειες τόσες όσες μπορούν να ακούσουν και να μεταβολίσουν τα παιδιά. Το κεντρικό ζητούμενο, ωστόσο, είναι ότι η συζήτηση για τα δύσκολα θέματα με τα παιδιά πρέπει να συνοδεύεται από την ασφάλεια ότι οι έμπιστοι ενήλικες θα τα προστατεύσουν και ότι ο,τι συναίσθημα και αν βιώσουν (στεναχώρια, θυμό, φόβο) θα το αντέξουν.

Ας σκεφτούμε περισσότερο για αυτά τα δύσκολα θέματα μέσα από περιστατικά που

περιγράφουν απόφοιτες του Τμήματος από την εργασία τους μέσα σε τάξη νηπιαγωγείου.

Παράδειγμα: ο πόλεμος

Νηπιαγωγείο Χαλανδρίου 2022, 20 παιδιά, μεικτό τμήμα, την ώρα που γίνεται συζήτηση για τον πόλεμο του 1940 με αφορμή την γιορτή της 28^{ης} Οκτωβρίου που πλησίαζε.

Ο Μάνος πετάγεται: «Κυρία, ξέρετε εσείς εκείνη την χώρα που έχει τώρα πόλεμο; Εκείνες τις δυο που μαλώνουν, την Ουκρανία και την Ρωσία; Και εκεί τώρα δεν έχουν σχολεία και δεν έχουν σπίτια να μείνουν; Δηλαδή εκεί δεν επιτρέπεται να πηγαίνουν σχολεία τα παιδιά;» Η εκπαιδευτικός σάστισε για λίγο, αλλά σε λίγο απάντησε ότι γνωρίζει για τον πόλεμο που γίνεται και ότι εκεί τα πράγματα είναι πράγματι δύσκολα για όλους, αλλά συνέχισε προσθέτοντας ότι μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο -που άλλωστε ήταν η περίοδος που μελετούσαν- συμφωνήθηκε από τις Ευρωπαϊκές χώρες πως δεν θα υπάρξει ξανά πόλεμος μεταξύ τους. Προσπάθησε με αυτό το εν μέρει σωστό ιστορικό γεγονός, να εμφυσησει ασφάλεια στα παιδιά. (Σε μεταγενέστερη σκέψη, η εκπαιδευτικός σκέφτηκε ότι ίσως προσπαθούσε να εμφυσησει ασφάλεια και στην ίδια...)

Στην τάξη δεν είχε γίνει αναφορά σε κάποιον πιο σύγχρονο πόλεμο (είχαν μιλήσει μόνο για τον πόλεμο του '40). Γενικότερα, με αφορμή τις εθνικές εορτές στις τάξεις του νηπιαγωγείου οι εκπαιδευτικοί μιλούν για πολέμους, αλλά το θέμα μοιάζει να αντιμετωπίζεται πάντα με έναν τρόπο σαν ο πόλεμος να ανήκει σε ένα πολύ μακρινό παρελθόν, μακριά από τα παιδιά και από την Ελλάδα. Σαν ένα γεγονός που συνέβη μια-δυο φορές και δεν χρειάζεται να ανησυχούν γιατί δεν θα επαναληφθεί. Τα τελευταία χρόνια, όμως, τα παιδιά ακούνε πολλά για τον πόλεμο στην Ουκρανία, και πιο πρόσφατα για τα γεγονότα Ισραήλ/Παλαιστίνης, έχουν πολλές απορίες και προβληματίζονται. Ενώ, λοιπόν, οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν τον πόλεμο ως ένα μακρινό, κακό, παρελθοντικό συμβάν που δεν πρέπει να τρομάζει τα παιδιά, τα κοινωνικά δίκτυα, η τηλεόραση, οι αναφορές των ενηλίκων και η ίδια η πραγματικότητα τα φέρνει αντιμέτωπα με μια νέα συνθήκη. Πόλεμος ακόμα υπάρχει. Και μάλιστα όχι πολύ μακριά μας.

Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε πως τα παιδιά είναι ήδη πολίτες αυτού του κόσμου και έχουν μεγάλη έκθεση σε κάθε μέσο πληροφόρησης και σε κάθε παγκόσμιο νέο. Μοιράζονται το άγχος, την ανασφάλεια, τον φόβο, την διερώτηση που μοιραζόμαστε οι ενήλικες όταν ερχόμαστε σε επαφή με μια είδηση. Μια μεγάλη διαφορά, όμως, έγκειται στο πώς ως ενήλικες έχουμε επιλέξει να

γνωρίσουμε την είδηση, να τη διαβάσουμε, να την αφομοιώσουμε. Έχουμε την αντίστοιχη γνωστική

ανάπτυξη και την κριτική ικανότητα. Έχουμε την επιλογή να την ψάξουμε περισσότερο για να την καταλάβουμε και να την συζητήσουμε, ώστε να μοιραστούμε το βάρος της. Αντιθέτως, τα παιδιά στην ηλικία των 4 και 5 ετών που φοιτούν στο νηπιαγωγείο δεν είναι ακόμα ικανά να συλλάβουν την είδηση στην πραγματική της μορφή και πολλές φορές δημιουργούν εικόνες του τι είναι ένας πόλεμος συνδέοντας το με όσα έχουν (παρ)ακούσει μεγεθυμένα από τη φαντασία

τους, ή απ' όσα τους έχει περιγράψει κάποιος συμμαθητής που και αυτός μπορεί να το είχε καταλάβει αρκετά διαστρεβλωμένο τρόπο. Όλα αυτά μπορούν να δημιουργήσουν τρομερές απορίες και ανασφάλειες, που τα παιδιά έχουν πολύ λίγες ευκαιρίες και δυνατότητες να τις μοιραστούν μέσω ερωτήσεων.

Στις περιπτώσεις, λοιπόν, που έρχεται κάποια αντίστοιχη ερώτηση από τα παιδιά θα ήταν καλό ο/η παιδαγωγός να αφήσει λίγο παράμερα το θέμα που πιθανώς δούλευε και να αφιερώσει κάποιο χρόνο σε αυτό το φλέγον, επικαιρο θέμα, ώστε να επιλυθούν όσες απορίες υπάρχουν ή προκύψουν. Σημαντικό είναι σε δεύτερο χρόνο η εκπαιδευτικός να ψάξει όσα χρειάζεται και εκείνη να μάθει, να συζητήσει με συναδέλφους, και επίσης να ενημερώσει τους γονείς για όσα συζητούνται στην τάξη την περίοδο εκείνη. Με άλλα λόγια προτείνουμε στους παιδαγωγούς να συζητήσουν ανοιχτά και με ανθρώπινη διάσταση το ζήτημα του πολέμου και των όσων συμβαίνουν. Η συζήτηση θα δημιουργήσει ασφάλεια, επίλυση αποριών, θα φέρει το θέμα του πολέμου στην πραγματική του διάσταση και θα συντελέσει στο να διαλυθεί η σιωπή και μυστήριο, να φύγει η σκιά ότι υπάρχουν πράγματα που ούτε οι ενήλικες αντέχουν να συζητήσουν.

Ακόμα, όμως, και αν δεν υπάρχουν αντίστοιχες άμεσες ερωτήσεις από τα παιδιά προτείνουμε ότι ως εκπαιδευτικοί έχουμε το «χρέος» να εκπαιδεύουμε και να βοηθάμε στην καλλιέργεια δεξιοτήτων πολιτεότητας, να συμβάλλουμε στη διαμόρφωση των αυριανών «ενεργών πολιτών». Πώς θα διαμορφωθούν ενεργοί πολίτες εάν δεν είναι ενήμεροι;

Από τους πρωταρχικούς ρόλους του σχολείου είναι η ενημέρωση και η πρόληψη. Μιλάμε, επομένως, ανοιχτά για το τι υπάρχει στον κόσμο μας και σκεφτόμαστε με τα παιδιά τις συνέπειες, τις επιπτώσεις, πώς είναι ο δικός μας κόσμος που δεν έχει πόλεμο, πώς ο κόσμος που έχει πόλεμο, τι συναισθήματα προκύπτουν σε κάθε κατάσταση; Σχεδιάζουμε δραστηριότητες που «προκαλούν» τα παιδιά να σκεφτούν χρησιμοποιώντας όλες τους τις αισθήσεις (π.χ. τι ήχους ακούμε στην ειρήνη, τι στον πόλεμο; τι βλέπουμε; Τι μυρίζουμε;), τους προσκαλούμε να δουλέψουν ομαδικά, για να

συμβάλλουμε στην καλλιέργεια συνεργατικών δεξιοτήτων, τους ευαισθητοποιούμε να σκεφτούν τρόπους που μπορούν να βοηθήσουν τους συνανθρώπους τους. Εν ολίγοις, μέσα από το βίωμα τους μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα, να συνειδητοποιήσουν τα οφέλη του να ζουν ειρηνικά και να καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση, το σεβασμό και την αλληλεγγύη.

Παράδειγμα: οι φυσικές καταστροφές

Δημόσιο νηπιαγωγείο Γαλασίου, μεικτό Τμήμα νηπίων-προνηπίων, 22 παιδιά, συζήτηση στην ολομέλεια για τα νέα του Σαββατοκύριακου.

Σίσσυ: «Κυρία, χθες, πήγαμε στο πάρτι του Θανάση και παίξαμε πολύ ωραία. Είχε και τούρτα μπάλα ποδοσφαίρου. Α! Κυρία, και γύρω είδα καμένα δέντρα..»

Κάθε Δευτέρα που επιστρέφουμε στο σχολείο συζητάμε τα νέα από το Σαββατοκύριακο. Ο στόχος πολλαπλός: να μοιραστούμε με την ομάδα κάτι σημαντικό ενισχύοντας την εμπιστοσύνη και την εγγύτητα ανάμεσα στα μέλη της ομάδας, να χρησιμοποιηθεί ο λόγος ως μέσο επικοινωνίας και ταυτόχρονα να ενισχυθεί, καθώς και να προσπαθήσουν τα παιδιά να σκεφτούν χρονολογικά και να αφηγηθούν την ιστορία τους. Ωστόσο, το νέο της Σίσσυς φώτισε και άλλο ένα σημείο: Τα καμένα δέντρα τριγύρω. Η συζήτηση συνεχίστηκε ρωτώντας η εκπαιδευτικός πώς ένιωσε που είδε καμένα δέντρα τριγύρω και τι άλλο τις έκανε εντύπωση. Τα συναισθήματα που μοιράστηκε ήταν σαφώς αρνητικά.

Δεν είχε περάσει πολύς καιρός που συζητούσαμε στην τάξη για τα καμένα δάση, για τις αιτίες μιας φωτιάς, αλλά και τις συνέπειες στο περιβάλλον. Σε συζήτηση του συγκεκριμένου θέματος τα παιδιά είχαν

μοιραστεί ότι είχαν δει μόνο από εικόνες/ βίντεο στην τηλεόραση τις φωτιές και τα καμένα δέντρα. Μοιράστηκαν συναισθήματα φόβου, στεναχώριας και ανησυχίας για τα ζώα του δάσους. Συχνά, οι

εκπαιδευτικοί στην επεξεργασία ενός «δύσκολου» θέματος αναρωτιούνται εάν τα παιδιά έχουν κατανοήσει ή εάν θυμούνται, γι' αυτό και προσπαθούν να σχεδιάζουν όσο πιο βιωματικές και πολυαισθητηριακές δραστηριότητες γίνεται.

Είναι σημαντικό να θυμόμαστε, ως εκπαιδευτικοί, ότι όπως όλα τα πράγματα χρειάζονται χρόνο για να αφομοιωθούν και να «ωριμάσουν» μέσα μας έτσι συμβαίνει και στην περίπτωση των παιδιών. Χρειάζεται χρόνος και εμπιστοσύνη στη διεργασία τους. Ο σπόρος θα αργήσει να ανθίσει, αλλά στο τέλος θα ανθίσει, καθώς αυτή είναι η φυσική εξέλιξη. Σε αυτή την περίπτωση, λοιπόν, σχετικά άμεσα, επιβεβαιώθηκε ότι ο σπόρος που έχει σπαρθεί, ανθίζει πράγματι. Συγκεκριμένα, η Σίσσυ θεώρησε πολύ σημαντικό να αναφέρει ανάμεσα στα νέα της τα καμένα δέντρα που είδε καθώς θυμήθηκε αυτό που συζητούσαμε όλο εκείνο το διάστημα και το συνδύασε με το βίωμά της. Παρατήρησε από κοντά τα μαύρα χωρίς φύλλα δέντρα, την ξερή γη. Ήταν ευκαιρία να επαναφέρουμε με τα παιδιά κατά νου τα μέτρα πρόληψης για τις φωτιές και τη σημασία της φροντίδας του περιβάλλοντος. Η δεντροφύτευση, που είχαμε συζητήσει πριν από μέρες, επανήλθε στη κουβέντα μας «για να γίνει πάλι πράσινο και όμορφο το δάσος», όπως είπαν.

Τι γίνεται όμως όταν οι φυσικές καταστροφές, οι πληροφορίες και οι ειδήσεις που ακούμε για αυτές (βλ. για παράδειγμα τις ειδήσεις για τις πλημμύρες που έπληξαν τη Θεσσαλία το Σεπτέμβριο του 2023) προκαλούν φόβο και άγχος στα μικρά παιδιά; Ας σκεφτούμε το παρακάτω παράδειγμα από μία τάξη νηπιαγωγείου:

Νηπιαγωγείο Χαλανδρίου, μεικτό τμήμα νηπίων - προπνηνίων, ύστερα από μία νύχτα με σφοδρή καταιγίδα, μετά από καταστροφικές πλημμύρες που έγιναν πρώτο θέμα συζήτησης στη χώρα .

Βερόνικα: «Κυρία η βροχή μπορεί να γίνει τόση πολλή που να μας πάρει το σχολείο; Φοβήθηκα το βράδυ που άκουγα όλα αυτά τα μπουμπουνητά»

Η συζήτηση συνεχίστηκε με την εκπαιδευτικό να ρωτάει γιατί το σχολείο μας να μπορεί να το πάρει η βροχή και τα παιδιά να της εξηγούν, θεωρώντας πως η ίδια δεν καταλαβαίνει, ότι η βροχή

μπορεί να γίνει δυνατή και να πνίξει ανθρώπους ή να καταστρέψει σπίτια, αφού έτσι έγινε στην Ελλάδα πριν λίγες μέρες, το είδαν στην τηλεόραση ή τους το είπαν ο μπαμπάς και η μαμά. Τα στοιχεία αυτά είναι αληθινά και οι εικόνες εκείνες τις μέρες έκαναν τον γύρο του διαδικτύου και των καναλιών. Επίσης, ήταν μέρος των συζητήσεων πολλών ενηλίκων. Ήταν λογικό τα παιδιά να ανησυχήσουν και να τους δημιουργηθούν απορίες.

Η βροχή για τα περισσότερα μικρά παιδιά είναι κάτι το ενδιαφέρον, αξιοπερίεργο, άξιο εξερεύνησης και το παιχνίδι στην βροχή από τα πιο αγαπημένα τους. Οι περισσότεροι μαθητές/τριες του νηπιαγωγείου δεν μπορούν να καταλάβουν πώς ένα φυσικό φαινόμενο τόσο αγαπητό θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα, και μάλιστα τόσο σοβαρά προβλήματα. (Άλλωστε, ακόμα και για πολλούς ενήλικες οι σοβαρές καταστροφές από βροχή ή χιόνι φαντάζουν σενάρια επιστημονικής φαντασίας.) Είναι σημαντικό σε αυτή την περίπτωση οι παιδαγωγοί να εξηγήσουν κάτω από ποιες συνθήκες το νερό έχει τόση δύναμη ώστε να προκαλέσει καταστροφές και να κάνει πειράματα ή βιωματικές δραστηριότητες για να το εξηγήσουν. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να διατηρηθεί η αγάπη για το καιρικό φαινόμενο της βροχής και η παιδική ανεμελιά γύρω από αυτή τη συνθήκη, ούτως ώστε το παιδί να συνεχίσει να απολαμβάνει της όμορφες, χουχουλιάρικες, βροχερές ημέρες. Με αυτό το πρόσημο μπορούν να δοθούν παραδείγματα, να διαβαστούν βιβλία και να γίνει αναφορά σε όσα θετικά προσφέρει η βροχή στη φύση και σε ήπιες συνθήκες βροχής τα παιδιά να ντυθούν κατάλληλα και να βγουν να περπατήσουν και να παίξουν με το βρόχινο νερό.

Η ταχύτητα της εποχής μας

Και κάτι ακόμα έχει αλλάξει στην εποχή μας. Η ταχύτητα με την οποία ζούμε σήμερα, δεν είναι αυτή που ήταν πριν μερικά χρόνια (ή και αυτή που περιγράφουν τα πανεπιστημιακά συγγράμματα). Όλοι μας (επομένως και τα μικρά παιδιά) εκτιθέμεθα διαρκώς σε εικόνες, δεδομένα, ερεθίσματα που εναλλάσσονται, προστίθενται, μεγεθύνονται. Και τις περισσότερες φορές η διέγερση, με την έντονη, άμεση απόλαυση που αυτή φέρει, μας έχει γίνει συνήθεια. Ας είναι καλά το διαδίκτυο και τα social media. Πώς μπορεί να επηρεάζει αυτή η ταχύτητα και το κυνήγι της διέγερσης τους μικρούς μαθητές και μαθήτριες; Ας σκεφτούμε το παρακάτω περιστατικό:

Νηπιαγωγείο Ψυχικού, μεικτό τμήμα νηπίων- προνηπίων, 23 παιδιά.

Η τάξη δεν έχει γυρίσει ακόμα από το διάλειμμα, τα παιδιά πίνουν νερό και φτιάχνουν «τρένο»

για να μπουν μέσα. Για πολλοστή φορά η εκπαιδευτικός τους λέει τις οδηγίες που θα ακολουθήσουν μόλις μπουν στην τάξη: θα πρέπει να τακτοποιήσουν τα νερά τους, να βγάλουν ζακέτες και μπουφάν και να βάλουν αντισηπτικό (δεν υπάρχει χρόνος για πλύσιμο χεριών ξανά εκείνη την ώρα), προτού κάτσουν στην παρεούλα (κύκλος της τάξης). Τότε, και πριν το «τρένο» καν αναχωρήσει από τον κήπο, κάποια από τα παιδιά κάνουν αυτή την ερώτηση: «Και μετά;». Ο Μενέλαος επιμένει: «Και μετά κυρία τι θα κάνουμε;». Η ερώτηση αυτή δεν κρύβει κάποια ανυπομονησία για το μάθημα, ούτε κάποια έκπληξη που τα παιδιά περιμένουν πώς και πώς. Δεν πρόκειται για έκφραση χαράς για όσα απολαμβάνουν στο σχολείο.

Είναι μια φράση που δεχόμαστε αρκετά συχνά τελευταία. Προτού τελειώσει η συζήτηση στην παρεούλα ορισμένοι μαθητές και μαθήτριες αναρωτιούνται τί θα κάνουμε μετά. Πριν τελειώσει το ομαδικό παιχνίδι αδημονούν να μάθουν εάν αργότερα θα παίξουν ελεύθερο παιχνίδι. Εάν μια δραστηριότητα τους αρέσει πολύ αναρωτιούνται εάν θα την κάνουν 2^η φορά, προτού καν ξεκινήσει το πρώτο παιχνίδι. Μια ανυπομονησία για το «μετά», για το «μέλλον», για το «ύστερα» από το τώρα, χωρίς καμία απόλαυση και εστίαση στο «εδώ» αυτής της στιγμής. Μια θέληση για γρήγορη εναλλαγή εικόνων, για μια σίγουρη υπόσχεση του μετά, για μια επιβεβαίωση πως η απόλαυση θα είναι συνεχής. Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι: «και εάν δεν υπάρχει μετά κάτι το τόσο απολαυστικό τι πειράζει;». Εάν δεν μας αρέσει το επόμενο παιχνίδι, εάν δεν κάνουμε 2^η φορά, εάν δεν μας αρέσει το επόμενο θέμα που θα συζητηθεί, εάν στερηθούμε την απόλαυση, εάν καταλήξουμε να βαρεθούμε και λίγο, τι πειράζει;

Μοιάζουν τα παιδιά μέσα σε μια πραγματικότητα γρήγορη, γεμάτη συγκινήσεις, εικόνες και συνεχείς εναλλαγές, να έχουν μάθει να προσδοκούν το μετά χωρίς να εστιάζουν, να απολαμβάνουν το τώρα. Φυσικά αυτό δεν αφορά όλα τα παιδιά, ούτε όλες τις στιγμές. Αλλά παρατηρείται όλο και περισσότερο. Άλλωστε, πολλές φορές και η ίδια η εκπαιδευτική διαδικασία έχει πολύ γρήγορους ρυθμούς: από την πρωινή ρουτίνα στο παιχνίδι στις γωνίες, από το γρήγορο πλύσιμο των χεριών στο δεκατιανό, από τον κήπο στην παρεούλα και το γρήγορο πέρασμα σε ένα άλλο θέμα που η δασκάλα έχει διαλέξει... Μοιάζει ποτέ να μην υπάρχει χρόνος να μιλήσουμε για εκείνο το περίεργο πράγμα που ένα παιδί παρατήρησε στον κήπο, για εκείνο το όνειρο που ένα άλλο παιδί είδε ή μια αστεία σκέψη που έκανε. Και οι παιδαγωγοί από την πλευρά τους μοιάζει να τρέχουν συνέχεια, με αγωνία να προλάβουν να τα κάνουν όλα, να μην υπάρξει κάποια στιγμή που τα παιδιά θα «βαρεθούν». Γνωρίζουμε καλά ότι η «βαρεμάρα» είναι εχθρός της μάθησης. Αλλά τι πραγματικά είναι «βαρεμάρα»; Είναι πάντα απαραίτητη η πολύ γρήγορη εναλλαγή περιβαλλόντων, θεμάτων,

καταστάσεων (που μοιάζει να ενισχύει την μόνιμη ενασχόληση με το «μετά»);

Η απλή χαλάρωση με μουσική, η παρατήρηση των σύννεφων στον ουρανό, το παιχνίδι της παρατήρησης των ματιών του άλλου σε ζευγαράκια μέχρι κάποιος να γελάσει πρώτος, ίσως μας βοηθήσουν λίγο να εστιάσουμε στην στιγμή. Η παρατήρηση ενός πίνακα ζωγραφικής, η αναγνώριση και η έκφραση του συναισθήματός μου, η περιγραφή της γεύσης του φαγητού μου, το τραγούδι όλης της ομάδας μαζί (όσο και αν ακούγονται ίσως παλιομοδίτικα) δεν είναι «βαρεμάρα». Η επαναφορά σε πιο ήρεμους ρυθμούς ίσως ενισχύσει τη σημαντική προσπάθεια του απολαμβάνειν το τώρα, της εστίασης στο παρόν, που τελικά οδηγεί στη δημιουργική σκέψη.

Τι μας λένε τα παιδιά με το παιχνίδι τους;

Δημόσιο νηπιαγωγείο Γαλασίου, μεικτό Τμήμα νηπίων-προνηπίων, 22 παιδιά.

Ελένη: «Αχ, κυρία. Η πριγκίπισσα (η κούκλα που κρατάει) τα κάνει όλα χάλια, κάνει νερά και η μαμά τη βάζει 10-12 μέρες μακριά και τότε ο μπαμπάς πάει και τη βγάζει»

Η Ελένη μοιράζεται με την δασκάλα της μία φανταστική ιστορία που συνδέεται με την τιμωρίας της «πριγκίπισσας» από τους γονείς της. Η εκπαιδευτικός στην προσπάθειά της να καταλάβει περισσότερα, κάνει περισσότερες ερωτήσεις. Γιατί η πριγκίπισσα κάνει σκανταλιές; Η Ελένη απαντάει ότι όλες αυτές οι σκανταλιές γίνονται κρυφά και όλο τέτοια κάνει η πριγκίπισσα. Στην ερώτηση της εκπαιδευτικού τι σημαίνει «πάει μακριά» η πριγκίπισσα, και αν είναι «τιμωρία» η Ελένη απαντά καταφατικά. Η εκπαιδευτικός ρωτά αν συμφωνεί η Ελένη με την τιμωρία αυτή και η Ελένη απαντά ότι συμφωνεί, γιατί η τιμωρία είναι καλή, αφού η πριγκίπισσα κάνει κρυφά σκανταλιές.

Σε αυτό το συμβάν η εκπαιδευτικός κατανοεί ότι το παιδί χρησιμοποιεί την κούκλα ως διαμεσολαβητικό εργαλείο για να μιλήσει για δικά της βιώματα, σκέψεις και συναισθήματα. Μοιάζει η Ελένη με αυτόν τον τρόπο να μοιράζεται κάτι δικό της, «προβάλλοντας» το την κούκλα της. Οι πληροφορίες που δίνει η Ελένη βάζουν την εκπαιδευτικό σε σκέψεις. Αυτή είναι η εικόνα που έχει η Ελένη για τον εαυτό της; Ότι «τα κάνει όλα χάλια»; Είναι οι γονείς της πολύ αυστηροί; Έντονα τιμωρητικοί; Η εκπαιδευτικός κάνει μία νοερή σημείωση να μιλήσει με τους γονείς της Ελένης με την πρώτη ευκαιρία για να σκεφτούν μαζί αναφορικά με την ιστορία που αφηγήθηκε η κόρη τους. Φυσικά, κατανοεί ότι αυτή η ιστορία αποτελεί μόνο μία βάση για συζήτηση, και ενδεχομένως για προβληματισμό, και ότι δεν αποτελεί μία αποτύπωση της πραγματικότητας.

Γενικά, είναι σημαντικό να παρατηρούμε το παιχνίδι των παιδιών και να αφουγκραζόμαστε όσα μας λένε τα παιδιά με αφορμή αυτό. Πολλές φορές με αυτό τον τρόπο αντλούμε σημαντικές πληροφορίες και πιθανά μια καλύτερη εικόνα για την αναπτυξιακή και συναισθηματική κατάσταση των παιδιών. Μέσω του παιχνιδιού τα παιδιά μπορεί να αποκαλύψουν κάτι για το οποίο αισθάνονται

άσχημα ή ντροπή και δεν έχουν την ευκαιρία να το δείξουν αλλιώς μέσα στο σχολικό πλαίσιο. Η παρατήρηση του παιχνιδιού είναι χρήσιμο εργαλείο για να κατανοήσουμε καλύτερα τους μικρούς μας μαθητές και τις μικρές μας μαθήτριες.

Για τη συγγραφή του οδηγού συνεργάστηκαν οι:

Λήδα Αναγνωστάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΕΑΠΗ/ΕΚΠΑ, διευθύντρια ΣΥΚΕΟΜ

Καλλιρόη Παπαδοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΕΑΠΗ/ΕΚΠΑ

Μαρία Σαμαρά, συνεργάτης ΣΥΚΕΟΜ, Νηπιαγωγός, Σύμβουλος ψυχικής υγείας

Αγγελική Σωτηρίου, συνεργάτης ΣΥΚΕΟΜ, Νηπιαγωγός, Σύμβουλος ψυχικής υγείας